

Paweł GutArchiwum Państwowe
w Szczecinie

Stargardia

Tom II, 2002

Powstanie i pierwsze lata działalności rozjemców w Stargardzie w pierwszej połowie XIX wieku

Rewolucja Wiosny Ludów stała się w Prusach okresem przyspieszonego przekształcania monarchii Hohenzollernów w państwo prawa (Rechtsstaat), gdzie konstytucja oraz niezależne sądownictwo z sędziami przysięgłych miało „zapewnić praworządność działania wszystkich organów władzy wykonawczej”, a także gwarantować prawo każdego obywatela do sprawiedliwego wyroku¹. Angażowanie czynnika obywatelskiego w sądownictwie w Prusach w połowie XIX wieku nie było nowością. Już bowiem w latach dwudziestych i trzydziestych tegoż stulecia, początkowo w Prusach Wschodnich i Zachodnich, a także w innych prowincjach pruskich: Brandenburgii, Śląsku, Saksonii, Pomorzu wprowadzono instytucję rozjemców (Schiedsmänner). Ich głównym zadaniem było rozstrzyganie w drobnych sąsiedzkich sporach przez mediację i zaprowadzenie ugody między stronami.

Pomimo długiego istnienia tej instytucji w ustroju Prus i Niemiec w XIX i XX wieku, nie stała się ona dotąd przedmiotem szerokiego zainteresowania historyków. Brak jest nie tylko prac ogólnych dotyczących organizacji jak i miejsca jej w ustroju państwa oraz w społeczeństwie, ale również szczegółowych badań odnoszących się do organizacji i miejsca rozjemców w społecznościach lokalnych, np. miastach².

Pomysł stworzenia instytucji sędziego rozjemcy zrodził się w Prusach Wschodnich w 1808 roku, jednakże został odrzucony przez króla. Ponownie stany wschodniopruskie zgłosiły postulat powołania społecznych rozjemców na pierwszym

¹ S. Salmonowicz, *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, wyd. II, Warszawa 1998, s. 300-301.

² W literaturze niemieckiej ukazała się dotąd tylko jedna monografia dotycząca rozjemców autorstwa H. Berthold, *Die Schiedsmänner*, Tübingen 1939. Jednakże praca ta nie jest monografią historyczno-prawną, lecz przedstawia stan tej instytucji w połowie lat trzydziestych XX wieku w Niemczech i jedynie na początku autor krótko przedstawia dzieje rozjemców od czasu powstania w 1828 roku do współczesności. W historiografii polskiej o instytucji tej wzmiankowali jedynie Alfred Wielopolski i Edwin Rozenkranz: A. Wielopolski, *Ustrój polityczny Pomorza Zachodniego w XIX wieku*, Poznań 1965, s. 113; E. Rozenkranz, *Gdańska archeologia prawna*, Gdańsk 1993, s. 130. Ostatnio autor podjął ten temat na przykładzie pruskiej prowincji Pomorze w monografii *Organizacja sądownictwa w pruskiej prowincji Pomorze*, w druku, a także w artykule *Geneza i rozwój instytucji rozjemcy w pruskiej prowincji Pomorze do połowy XIX wieku*, złożony do druku w Zapiskach Historycznych.

sejmie prowincjonalnym w 1824 roku. Wniosek ten, mimo zastrzeżeń ministrów sprawiedliwości i spraw wewnętrznych, a także prowincjonalnych kolegiów sądowych, zyskał akceptację króla Fryderyka Wilhelma III i po kilkuletnich przygotowaniach w 1828 roku rozjemcy rozpoczęli działalność w prowincji pruskiej (połączonych Prusach Wschodnich i Zachodnich)³.

Pozytywne rezultaty działania rozjemców w prowincjach pruskich wpłynęły na to, że z wnioskiem o utworzenie podobnych instytucji wystąpiły stany prowincjonalne na Śląsku (1829), a później w Brandenburgii i Saksonii (1830)⁴. Po pozytywnej opinii rady ministrów z 28 lipca 1832 roku, król Fryderyk Wilhelm III wydał 14 sierpnia rozkaz gabinetowy o rozszerzeniu wspomnianej instytucji na wyżej wymienione prowincje łącznie z historyczno-prawnie powiązаныmi z nimi ziemiami, które włączono w okresie reformy podziału administracyjnego w latach 1815–1818 do innych prowincji. To ostatnie dotyczyło również dwóch powiatów pomorskich: drawskiego, świdwińskiego, będących do 1815 roku w Nowej Marchii⁵.

Jednakże wprowadzenie rozjemców w całej prowincji pomorskiej dokonało się dopiero na podstawie rozkazu gabinetowego z 7 czerwca 1834 roku. Królewska decyzja nastąpiła na wniosek piątego sejmiku prowincjonalnego z 24 lutego 1834 roku⁶. Fryderyk Wilhelm III nakazał wprowadzenie instytucji rozjemców w całej prowincji pomorskiej łącznie z dawną częścią władztwa szwedzkiego, zgodnie z prośbą stanów, według wzoru brandenburskiego z 26 września 1832 roku. Na polecenie władcy szybko zareagowali ministrowie spraw wewnętrznych i sprawiedliwości, którzy już 13 czerwca wydali zarządzenie o wprowadzeniu postępowania rozjemczego

³ Geheimes Staatsarchiv PK Berlin Dahlem (dalej GSIA PK), Hauptabteilung (dalej HA) I Rep. 84a (D), sygn. 4718, s. passim; *Landtagabschied für die preussische Provinzialstände vom 17. August 1825 nebst Übersicht Landtag - Verhandlungen*, Königsberg 1825; O motywach propozycji stanów pruskich też: R. Janke, *Ueber Ursprung, Wesen und Erfolg des Schiedsmanns - Instituts im Preussischen Staate. Zur Belehrung für die Schiedsmänner und Alle, welche davon Kunde nehmen wollten*, Berlin 1835, s. 3–6; P. Gut, *Geneza...*

⁴ O wprowadzaniu instytucji rozjemców na Śląsku, w Brandenburgii i Saksonii: GSIA PK, HA I Rep. 84a (D), sygn. 4270 passim, 4719 passim.

⁵ Kabinet's Order vom 14. August 1832. Amtsblatt der Regierung Stettin (dalej ABS) 1833, s. 51; tekst tego rozkazu dotyczy tylko prowincji Brandenburgia. Teksty równo brzmiące wydane zostały również dla Śląska i Saksonii. Odpis rozkazu gabinetowego wraz z odnośnikami dla trzech prowincji: Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej APSz), Naczelne Prezydium Prowincji Pomorskiej (dalej NPPP), sygn. 1198. Rozciągnięcie przepisów o rozjemcach na ziemie, które historycznie były związane z prowincją miało podstawę w reskrypcie o niezmienności prawa prowincjonalnego i układów prawnych, mimo przeniesienia okręgu do nowej prowincji; Reskript des Justiz Ministerium vom 5. Oktober 1816, *Jahrbücher für die Preussische Gesetzgebung, Rechtswissenschaft und Rechtsverwaltung* (dalej JbPGRR) Bd. 8 (1816), s. 235.

⁶ Odpis pierwszej petycji piątego sejmiku prowincjonalnego z 24 lutego 1834 roku podpisanej w imieniu stanów przez marszałka sejmowego, księcia von Puthus; APSz, NPPP, sygn. 1198, pnohl. Rozkaz gabinetowy wydany został po wydaniu przez radę ministrów 22 maja 1834 roku pozytywnej opinii. Tekst Kabinet's Order vom 7. Juni 1834, ABS, s. 187; zobacz też w APSz, Akta miasta Stargardu (dalej aMS), sygn. 1136, f. 1–18.

wykonywanego przez rozjemców i nakazali administracji sądowej⁷. Po akceptacji instrukcji czynności 16 lipca 1834 roku przez ministra sprawiedliwości⁸, nadprezydent von Schönberg wydał 2 sierpnia tego roku obwieszczenie o wprowadzeniu urzędu rozjemców dla całej prowincji oraz nakazał 21 sierpnia trzem pomorskim rejencjom i podległym im urządóm policyjnym – landratom i magistratom – przygotować podział na okręgi oraz przeprowadzić wybory rozjemców zgodnie z przepisami zarządzenia z 13 czerwca (§ 2, 3, 6, 9)⁹.

Rozjemca miał być urzędnikiem społecznym (§ 10). Kandydat na ten urząd musiał mieć ukończone 24 lata, nieskazitelną opinię, samodzielność w czynnościach społecznych, umiejętność pisemnego redagowania rozpraw (wypowiedzi) oraz posiadać zaufanie mieszkańców okręgu. Znajomość przepisów prawnych i mieszkańców obwodu nie była konieczna (§ 5)¹⁰. Do jego zadań należeć miało przeprowadzanie postępowań rozjemczych w sprawach spornych w celu skłonienia stron do przyjęcia określonej przez niego ugody (§ 11–18). Strony zgłaszać się miały do postępowania przed arbitrem dobrowolnie (§ 4). Do jego kompetencji należały wszystkie sprawy, w których był dokładnie określony punkt legitymacyjny, a w których nie naruszony był interes państwa, ani nie było konieczne zastosowanie norm prawnych. Dlatego też z postępowania ugodowego wykluczono sprawy małżeńskie, upadłościowe, przymusowe sprzedaże, wekslowe, opiekuńcze, uznania niepoczytalności, a także sprawy pojednawcze i o obelgę, jeżeli zachodziła potrzeba wymierzenia kary (§ 14)¹¹.

Okręgiem działania rozjemcy miało być terytorium (gmina, kilka gmin, parafia), które liczyło około 2 tysiące mieszkańców, przy czym w wyjątkowych przypadkach, zwłaszcza na terenach wiejskich (warunki lokalne), obszar mógł być mniejszy. Nie mógł jednak liczyć mniej niż 500 mieszkańców (§ 2 i 3). Organizacja okręgów i przeprowadzanie wyborów należało do bezpośrednich zadań magistratów

⁷ Verordnung vom 13. Juni 1834, ABS, s. 187–193.

⁸ Instruktion für die Schiedsmänner vom 16. Juli 1834, ABS 1835, s. 36–40, ABK 1835, s. 9–13, Amtsblatt der Regierung Stralsund 1836, s. 5–10; APSz, AmS, sygn. 1136, f. 11–15.

⁹ Obwieszczenie nadprezydenta z 2 sierpnia zawierało tekst rozkazu gabinetowego z 7 czerwca i ministerialnego zarządzenia z 13 czerwca; ABS, s. 187–193; pismo nadprezydenta do rejencji i prowincjonalnych kolegiów sądowych z 21 sierpnia; APSz, NPPP, sygn. 1198, pnohl.

¹⁰ Urzędóm rozjemcy nie mogły sprawować osoby przewlekłe chore, a także duchowni i Żydzi. Verfügung des Ministers der geistlichen Angelegenheiten vom 3. September 1833, APSz, NPPP 1198, pnohl. Kabinets Order vom 29. April 1835, ibidem. Nie musiały sprawować go również osoby, które przekroczyły 60 rok życia oraz mające na utrzymaniu więcej niż czworo dzieci. Poza tym wojskowi oraz wyżsi urzędnicy państwowi i samorządowi mogli odmówić przyjęcia funkcji mediatora ze względu na pracę, a jeżeli chcieli ją objąć, musieli posiadać na to zgodę władz zwierzchnich; Schering, *Handbuch...*, s. 12.

¹¹ W.F.C. Starke, *Darstellung der bestehenden Gerichtsverfassung in dem Preussischen Staate*, Berlin 1839, s. 413.

w przypadku miast i landratów wobec terenów wiejskich. W miastach prawo wyboru kandydatów na rozjemców otrzymali obywatele wybierający deputowanych miejskich (Stadtverordneten). W każdym z okręgów mieli oni prawo wybrania po trzech kandydatów, z których rozjemcę w głosowaniu wyłaniała rada miejska¹². Natomiast na terenach wiejskich prawo wyboru rozjemców posiadali zamieszkujący okręg właściciele majątków ziemskich oraz elektorzy wybrani przez obywateli gminy wiejskich, którzy posiadali własność gruntową (§ 6)¹³.

Kandydat na rozjemcę po wyborze musiał potwierdzić pisemnie w protokole zebrania wyborczego przed komisarzem swoją zgodę na objęcie urzędu, a następnie jego osoba była przedstawiana prowincjonalnemu kolegium sądowemu, które dokonywało jej sprawdzenia, a następnie potwierdzało i zaprzysięgało (§ 9). Przez cały czas pełnienia swojego urzędu pozostawał on w swych czynnościach pod nadzorem właściwego sądu wyższego. Swoje prawa nadzorcze kolegium wykonywało poprzez landratów i władze miejskie, które wydawały społecznym sędziom insygnia urzędowe i księgi protokołów oraz na zakończenie roku odbierały od nich sprawozdania¹⁴. Te ostatnie w zbiorczej formie przesyłały wyższemu sądowi krajowemu (§ 9, 34).

Kadencja rozjemcy trwać miała 3 lata i mógł być on wybrany na nią powtórnie (§ 8). Wybory musiały się odbyć na 3 miesiące przed zakończeniem kadencji¹⁵. W przypadku gdy sędzia zmarł, zrezygnował lub przez rok nie spełniał swoich obowiązków (choroba, opuszczenie), miejscowe władze administracyjne (landrat lub magistrat) były zobowiązane ogłosić wakant i przeprowadzić wybory uzupełniające¹⁶. Rezygnacje rozjemców z pełnienia urzędu były częstym zjawiskiem, zwłaszcza w okresie pierwszej kadencji działania społecznych arbitrów. Z tego też względu

¹² W przypadku miast z Nowego Pomorza Przedniego prawo wyboru kandydatów na rozjemców posiadali obywatele wybierający mieszczańskich reprezentantów i kandydatów na deputowanych miejskich. Odmienny system wyboru w miastach dawnego Pomorza Szwedzkiego wynikał z ich ustroju wewnętrznego, opartego nadal na dawnych zasadach prawnych, które nie zostały zastąpione przez pruską ordynację z 1808 i 1831 roku. O odmiennym sposobie wyboru kandydatów na rozjemców: APSz, NPPP, sygn. 1198, pnbł.; Schering, *Handbuch...*, s. 10–11.

¹³ W gminach wiejskich prawa wyborcze i prawo głosu posiadali tylko mieszkańcy posiadający własność gruntową; S. Salmonowicz, *Podziały terytorialne...*, s. 114–115. W gminach do 200 mieszkańców wybierany był jeden elektor, a gdy cała gmina miała 2000 mieszkańców i stanowiła jeden okręg, wybieranych było 10 elektorów.

¹⁴ Zaopatrzenie w insygnia władzy, tj. pieczęcie urzędowe oraz w księgi protokołowe, należało do obowiązków magistratów oraz landratów. Jednakże urzędy te chciały kosztu zakupu ksiąg i wyrobu pieczęci przenieść na władze sądowe. Ostatecznie władze centralne oraz prowincjonalne orzekły, iż kosztu te będą pokrywane według Reskript des Ministers des Innern und der Polizei vom 14. Februar 1834, JbIPGRR, Bd. 40 (1834), s. 20; APSz, NPPP 1198, passim; Akta miasta Złocieńca (dalej AmZ), 1002, passim; Starostwo Powiatowe w Szczecinie, sygn. 138, passim.

¹⁵ Reskript des Justiz Ministers und Ministers des Innern und der Polizei vom 22. September 1844, § 3, Justiz Ministerial Blatt (dalej JMB), s. 223.

¹⁶ Zarządzenie Wyższego Sądu Krajowego z 26 grudnia 1837 roku na podstawie § 13 instrukcji z 16 lipca 1834 roku; ABS 1838, s. 5.

w Szczecinku wybory powtarzano kilkakrotnie¹⁷.

Władze trzech rejencji pomorskich w końcu sierpnia 1834 roku rozesłały polecenia wykonania rozkazu gabinetowego i zarządzenia ministerialnego o powołaniu rozjemców do magistratów i landratów już w końcu sierpnia 1834 roku. Miały one w 6 tygodni utworzyć okręgi działania społecznych arbitrów i wyznaczyć komisarzy wyborczych¹⁸. W Stargardzie magistrat odpowiedział na polecenie władz zwierzchnich 2 października. Początkowo zgodnie z przepisami władze tego pomorskiego miasta postanowiły utworzyć w mieście 4 okręgi rozjemców, łącząc w każdym z nich po 3-4 sąsiadujące z sobą obwody wyborcze do zgromadzenia miejskiego (Stadtverordneten-Versammlung). Według obwieszczenia z 3 października, pierwszy z okręgów obejmować miał obwody: Mariacki, Rynek, Bramy Pyrzyckiej (Marien-, Markt-, Pyritzer-Bezirke); drugi natomiast: Iny, Rejencji, św. Jana, Piotra Groeninga (Ihna-, Regierungs-, Johann-, Peter Groenings-Bezirke). Trzeci z projektowanych okręgów składać się miał z obwodów: Bramy Wałowej, Moviusa, Luizy (Wall-, Movius-, Louisen-Bezirke), a czwarty z Kępy, Fryderyka Wilhelma, Jobsta (Werder-, Friedrich Wilhelms-, Jobst-Bezirke)¹⁹. Wyznaczone zostały również wówczas terminy wyborów na 20 października w okręgu I i II oraz 22 października w IV okręgu i 23 października dla III okręgu. Na miejsce zebrań wyznaczono salę posiedzeń rady miejskiej w ratuszu, a komisarzami wyborczymi mieli być nadburmistrz Weiser, syndyk Struve, skarbnik Engel i członek magistratu Wilde.

Jednakże decyzja magistratu nie została zrealizowana. Powodem tego był reskrypt o trybie przeprowadzenia wyborów na rozjemców przesłany przez Rejencję w Szczecinie 9 października do 34 miast. Przede wszystkim przepisy te potwierdziły, że wsie miejskie nie wchodzą w skład okręgów miejskich, lecz tworzą osobne, a za wybory rozjemców odpowiadają landraci²⁰. Magistraty, w miastach mających ponad 4 tysiące mieszkańców, otrzymały prawo do podziału miasta na okręgi, jednakże miały one być dopasowane do wielkości miejscowości i liczby ludności, aby nienaruszone pozostało sąsiedztwo obywateli. Ponadto Rejencja w Szczecinie przedstawiła dokładny tryb wyboru rozjemców. Komisarze prowadzący wylanianie kandydatów na rozjemców na zebraniach mieli być wspomagani przez 3 ławników (Wahlbeisitzer) wywodzących się z danego okręgu. Po zakończeniu zebrania

¹⁷ Archiwum Państwowe w Koszalinie Oddział w Szczecinku, Akta miasta Szczecinka, sygn. 626, passim; ABSd 1836, s. 203, 243; 1837, s. 40–41.

¹⁸ Pismo Rejencji w Koszalinie do landratów z 27 sierpnia 1834 roku; APSz, Starostwo Powiatowe w Łęborku, sygn. 262, pnobl.; podobnej treści do magistratów, APSz, AmZ, sygn. 1001, f. 2.

¹⁹ AP Szczecin, AmS, sygn. 1137, pnobl. (tam też Bekanntmachung von 3. October 1834). O podziale miasta na obwody: J. Stuch, *Rozwój przestrzenny Stargardu w XIX wieku*, Stargardia, t. I (2001), s. 92-101, 105 (plany).

²⁰ Jednakże landraci przekazywali obowiązek przygotowania okręgów rozjemczych we wsiach miejskich i wyborów magistratom. Władze Stargardu w porozumieniu z landratami powiatów szadzkiego i nowogardziego, gdzie leżały wsie miejskie, utworzyły dwa okręgi wiejskie i zorganizowały wybory rozjemców. Procedura ta powtarzała się przez wiele lat, AP Szczecin, AmS, sygn. 1137, pnobl., sygn. 1138, pnobl., sygn. 1139, passim.

wspomniani komisarze mieli obowiązek przedłożenia protokołów radzie miejskiej, która wybierała z przedstawionych kandydatów jednego na urząd rozjemcy w każdym z okręgów. Po tej decyzji magistrat miał sprawdzić poprawność procedur, kwalifikacje wybranych arbitrów, a następnie przekazać decyzję o wyborze landratowi, który przesyłał ją do wyższego sądu krajowego celem potwierdzenia²¹.

Kierując się nowymi wytycznymi na zebraniu 17 października, magistrat ponownie zajął się problemem wyborów rozjemców. Tym razem Stargard podzielono na 3 okręgi rozjemcze. Pierwszy z nich składał się z 4 obwodów wyborczych: Mariacki, Pyrzycki, Fryderyka Wilhelma oraz Kępy (Marien-, Pyritzer-, Friedrich Wilhelms-, Weder-Bezirke); drugi z 5 obwodów: Rynek, Rejencji, św. Jana, Piotra Groeninga oraz Jobsta (Markt-, Regierungs-, Johann-, Peter Groenings-, Jobst-Bezirke). Ostatni z nich natomiast obejmował: Inę, Bramę Wałową, Moviusa i Luizę (Jhna-, Wall-, Movius-, Louisen-Bezirke). Wyznaczono także nowe terminy dla dwóch pierwszych okręgów na 30 października, a dla III okręgu na 3 listopada w sali zebrań rady w ratuszu. Komisarzami wyborczymi zostali ponownie nadburmistrz Weiser, syndyk Struve i skarbnik Engel. Postanowienia magistratu zostały 19 października 1834 roku ogłoszone mieszczanom w drukowanym obwieszczeniu²².

Zgodnie z przepisami (§ 6) zarządzenia z 13 czerwca 1834 roku, udział w wyborach kandydatów na rozjemców mieli prawo mieszczanie wybierający radę miejską, czyli zgodnie z ordynacją miejską z 19 listopada 1808 roku mający dochód przekraczający 150 talarów. Każdy z wyborców zobowiązany był stawić się na zebranie po otrzymaniu drukowanej karty-zaproszenia. Wyborcy mogli głosować tylko osobiście²³.

Wybory odbyły się zgodnie z decyzją magistratu z 17 października. W dniu 30 tegoż miesiąca przeprowadzono dwa zebrania dla I i II okręgu. Na pierwszym z nich nadzorowanym przez komisarza – nadburmistrza Weiser, zgodnie z przepisami z ordynacji miejskiej (§ 91–95), wybrano spośród wyborców nadzorcę (Wahlaufseher) - syndyka Struvego oraz ławników: skarbnika Engela, skarbnika ziemstwa (Landschaftsrendant) i rajcę Wildego oraz rajcę Gielego I²⁴. Tak powołana komisja przeprowadziła wybór 3 kandydatów, którymi zostali skarbnik Engel, rajca Wilde i kapitan rezerwy Wiemann. Wyłonieni zostali oni spośród 9 zgłoszonych komisji kandydatów. Jednakże rajca i skarbnik Wilde odmówił przyjęcia kandydatury, motywując to obowiązkami służbowymi w radzie miejskiej i ziemstwie. Jego miejsce zajął aptekarz Wilhelmy. Natomiast w II okręgu wybory przeprowadził komisarz,

²¹ Władze miejskie miały zadbać również, aby kandydaci na rozjemców byli osobami inteligentnymi oraz mającymi wykształcenie (umiejętność pisania i czytania), a także by podczas wyborów nie nastąpiły przypadki przekupstwa; AP Szczecin, AmS, sygn. 1137, pnobl.

²² AP Szczecin, AmS, sygn. 1137, pnobl. (tam też Bekanntmachung vom 19. October 1834).

²³ Obowiązek głosowania mieli wszyscy mieszczanie posiadający prawo wyborcze. Zwolnieni byli tylko z tego ci, którzy musieli udać się w podróż służbową, chorzy itp.; Bekanntmachung vom 19. October 1834.

²⁴ Nadzorca wyborczy (Wahlaufseher) oraz ławnicy byli wybierani większością głosów.

syndyk Struve, wspomagany przez komisję składającą się z nadzorca - miejskiego urzędnika Badekotha oraz ławników. Tymi ostatnimi byli kupiec Kramer, sprzedawca tabaki Falkenburg i garncarz Wiener. Na kandydatów zgłoszono 7 osób, a wybory wygrali kupiec Gietz, rentier Wilms i doktor Wilde. W III okręgu 3 listopada zebraniem wyborczym kierował komisarz Engel (skarbnik miejski), a komisję stanowił rajca Moritz przy udziale ławników: kupców Herrlingera i Arnheima oraz piekarza Wobięka. Spośród 8 zgłoszonych kandydatów wybrano dwóch kupców Kussa i Herrlingera oraz rajcę Moritza.

Wyniki głosowania w trzech okręgach rozjemców zostały przesłane przez magistrat radzie miejskiej 7 listopada, która na posiedzeniu 24 listopada przystąpiła do wyboru rozjemców z przedstawionych kandydatów. Pierwszymi rozjemcami w Stargardzie Szczecińskim zostali wybrani dla okręgu I – aptekarz Wilhelmy, dla II – rentier Wilms oraz dla III – kupiec Kuss²⁵. Po wyborze osoby powołane na urząd złożyły pisemne oświadczenia o jego przyjęciu, a magistrat 13 stycznia 1835 roku przesłał do Rejencji w Szczecinie sprawozdanie o powołaniu rozjemców w trzech okręgach miejskich. Po potwierdzeniu poprawności wyborów przez Rejencję oraz Wyższy Sąd Krajowy w Szczecinie, trzej rozjemcy dla Stargardu złożyli 8 maja 1835 roku przysięgę przed miejscowym Sądem Miejskim (Stadtgericht), a magistrat przekazał im insygnia władzy, tj. pieczęcie służbowe oraz księgi protokołów. Odtąd nowi urzędnicy mogli prowadzić działalność i prowadzić postępowania rozjemcze²⁶.

Kolejne wybory odbyły się zgodnie z przepisami w końcu 1838 roku, a rozjemcami zostali ponownie aptekarz Wilhelmy, rentier Wilms, a Kussa zastąpił inny kupiec Herrlinger²⁷. Podobnie jak w innych miastach, kandydaci na arbitrów, jak i sami wybrani, wywodzili się z kręgów patrycjatu i średniego mieszczaństwa. Najczęściej w miastach pomorskich godność tę pełnili kupcy i rzemieślnicy. Rozjemcami byli również urzędnicy miejscy, w tym rajcy, burmistrzowie oraz urzędnicy państwowi. Tych ostatnich reprezentował m.in. w Stargardzie wybrany w 1853 roku komisarz policji Wendeler²⁸. Określenie składu społecznego oraz jego wpływu na działalność instytucji rozjemców, a tym samym na określenie ich miejsca w życiu społecznym, wymaga pogłębionych studiów²⁹.

Rozjemcy powołani zostali jako społeczni arbitrzy, a ich zadaniem było prowadzenie postępowań rozjemczych i ustalanie ugody między stronami w drobnych sprawach spornych. Wspomniane postępowania prowadzili oni według instrukcji z 1834 roku, która w 1841 roku w związku z licznymi problemami w pracy rozjemców

²⁵ Protokół z posiedzenia rady miejskiej z 24 listopada 1834 roku; AP Szczecin, AmS, sygn. 1137, pnohl.

²⁶ AP Szczecin, AmS, sygn. 1137, pnohl.

²⁷ W następnych wyborach na początku 1842 roku wybrano ponownie wyżej wymienionych, AP Szczecin, AmS, sygn. 1138, pnohl.

²⁸ AP Szczecin, AmS, sygn. 1139, f. 170.

²⁹ P. Gut, *Geneza...*

zmieniona została na nową³⁰. Ponadto na polecenie ministerstwa sprawiedliwości uzupełniono ją o specjalny poradnik (podręcznik) czynności dla rozjemców autorstwa radcy Scheringa³¹. W 1851 roku, po wprowadzeniu nowego kodeksu karnego (Strafordnung) społeczni arbitrzy otrzymali możliwość prowadzenia postępowań w sprawach o obrazę i złe traktowanie³². Po 1850 roku nastąpiły również zmiany w trybie powoływania rozjemców. Stało się to po wprowadzeniu nowej ordynacji miejskiej z 1853 roku, która zmieniła zasady wyboru władz miejskich. Odtąd rozjemcy wybierani byli przez radę miejską, a potwierdzani przez magistrat³³.

W początkowym okresie działalność rozjemców w prowincji pomorskiej nie cieszyła się dużą popularnością³⁴. Również dotyczyło to Stargardu, gdzie aktywność społecznych arbitrów była nikła. W latach trzydziestych i czterdziestych XIX wieku w trzech okręgach miejskich rocznie prowadzono po kilkanaście postępowań rozjemczych, a niektórzy z rozjemców nie podejmowali żadnych spraw do postępowania ugodowego. Tak było m.in. z aptekarzem Wilhelmy, który przez szereg lat nie przeprowadził ani jednego postępowania. Również wybrany w 1838 roku w III okręgu kupiec Herrlinger w latach 1840–1841 nie miał żadnej sprawy spornej³⁵.

³⁰ Instruktion für die Schiedsmänner vom 16. Juli 1834; Instruktion für die Schiedsmänner in den Provinzen Preussen, Schlesien, Brandenburg, Sachsen und Pommern vom 1. Mai 1841, JMB, s. 230-236; instrukcja ta została opublikowana również we wszystkich dziennikach urzędowych rejencji, np. ABS 1841, s. 198–207, ABK 1841, s. 156–167. Wydanie nowej instrukcji wiązało się również z procesem ujednoczenia przepisów o rozjemcach dla całego państwa pruskiego. Pełne ujednoczenie przepisów o rozjemcach nastąpiło w Prusach w 1879 roku w ramach wprowadzania ogólnoniemieckiej reformy wymiaru sprawiedliwości; Schiedsmannordnung vom 29. März 1879, Gesetz Sammlung für die Preussischen Staaten, s. 321.

³¹ Po raz pierwszy podręcznik dla rozjemców, opracowany przez radcę sądowego Scheringa (*Handbuch für die Schiedsmänner der Provinz Pommern*) ukazał się w 1847 roku.

³² Schering, *Handbuch...*, s. 1–2; H. Berthold, *Die Schiedsmänner*, s. 18.

³³ Reskrypt ministrów sprawiedliwości i spraw wewnętrznych z 10 maja 1853 roku; Ministerial Blatt des Innern, s. 234; Schering, *Handbuch...*, s. 10.

³⁴ W ciągu trzech pierwszych lat działania rozjemców na Pomorzu przyjęli oni tylko 8332 postępowania, gdy na Śląsku aż 61609, w Brandenburgii 22424 i Saksonii 35206; GStA PK, HA I Rep. 84a (D), sygn. 4732, f. 9, sygn. 10110, f. 156; sygn. 10113, f. 226, sygn. 10116, f. 369-370; W.F.C. Starke, *Justiz-Verwaltungs-Statistik*, Berlin 1839, Bd. 1, Anhang nr IV, 16. Nachweisung der Wirksamkeit der Schiedsmänner.

³⁵ P. Gut, *Geneza...*

³⁶ AP Szczecin, AmS, sygn. 1139, passim; P. Gut, *Geneza...*

Liczba spraw przyjmowanych przez rozjemców w trzech okręgach miejskich w Stargardzie Szczecińskich w latach 1835–1841.

Lata															
Okręg	1835	1836	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849
I	3	2	0	0	2	0	0	0	0	0	12	28	4	Bd.	18
II	8	22	5	4	12	14	13	0	0	0	1	1	0	Bd.	3
III	3	1	6	0	3	0	4	8	4	0	4	11	17	Bd.	0
Suma	14	25	11	4	17	14	17	8	4	0	17	40	21	Bd.	21

Źródło: AP Szczecin, AmS, sygn. 1138, passim.; Bd. - brak danych.

Nikłe efekty pracy rozjemców wynikały głównie z rezerwy społeczeństwa do nowej instytucji, a także krytycznego przyjęcia przez zawodowych urzędników wymiaru sprawiedliwości. Zmiana nastąpiła dopiero w latach pięćdziesiątych, gdy na Pomorzu wzrosła poważnie liczba przyjmowanych spraw przez rozjemców do kilkudziesięciu tysięcy rocznie. W samym Stargardzie w każdym z okręgów prowadzono wówczas po około 100 postępowań rocznie³⁶.

Zusammenfassung

Entstehung und die ersten Jahre der Tätigkeit der Schiedsmänner in Stargard in der I. Hälfte des 19. Jahrhunderts

Die Einstellung des sozialen Faktors in der Rechtsprechung in Preußen im Jahr 1849 in Form von Geschworenen war keine Neuigkeit. Dieser Prozess wurde eingeleitet, indem die Institution der Schiedsmänner in den Jahren 1824-1828 anfangs in Ost- und Westpreußen auf den Antrag der hiesigen Stände eingeführt war. Ihre Aufgabe war die Durchführung der Ausgleichsverfahren in belanglosen Streitigkeiten. In den nächsten Jahren wurde diese Institution in anderen Provinzen des preußischen Staates eingeführt, darunter 1834 in Pommern.

In Stargard gründeten die Stadtbehörden die neue Institution im Herbst 1834. Die Stadt wurde in drei Schiedsbezirke geteilt, in denen die Einwohner je drei Kandidaten wählten. Der Stadtrat wählte von ihnen ehrenamtliche Richter. Ihre Amtszeit dauerte drei Jahre. Die nächste Wahl wurde 1838 durchgeführt.

Ehrenamtliche Richter traten Anfang 1835 ihr Amt. In den ersten Jahren ihrer Tätigkeit zeigten die Schiedsmänner in dieser pommerschen Stadt (wie auch in der ganzen Provinz) kein größeres Engagement und führten einige, einige zehn Verfahren jährlich durch, manche von ihnen gar keine. Veränderungen traten erst in den fünfziger Jahren ein, als jeder der Schiedsmänner jährlich je 100 Streitigkeiten löste.